

„Kovács Máté száz éve a magyar társadalom életében”

Egy emlékkönyvről és az emlékezés kötelességéről

2006-ban, születésének századik évfordulóján három alkalommal, három helyszínen is megemlékeztek Kovács Mátéről (1906–1972), a XX. századi magyar művelődés és a magyar könyvtárügy sokoldalú alakjáról. Az emlékünnepek sorát márciusban Budapesten az ELTE BTK Könyvtártudományi Tanszéke kezdte, amelynek Kovács Máté tizenhat éven keresztül tanszékvezető professzora volt, 1956 és 1972 között. Júliusban Kecskeméten a Magyar Könyvtárosok Egyesülete tartotta vándorgyűlését, Kovács Mátéra emlékezve, majd novemberben Hajdúszoboszlón a nevét viselő Városi Művelődési Központ és Könyvtár rendezett kétnapos konferenciát a város szülöttének tiszteletére.

Mindhárom megemlékezésen – ahogy ez természetes – a még élő kortársak, a követők és a tanítványok idézték föl Kovács Máté személyét és munkásságát, valamint igyekeztek egyre pontosabban föltérképezni a magyar kultúrának azokat a meghökkentően szerteágazó területeit, amelyek Kovács Máté tevékenységének a tenyéryomait őrzik. A halála óta eltelt harmincöt év, a társadalmi körülmények alakulása mára lehetővé tette, hogy egyre pontosabban és árnyaltabban értékelhessük Kovács Máté életművét, illetve egyre részletesebben és objektívabban foglalhassunk állást a magyar művelődés- és könyvtártörténet közelmúltjának eseményeiben.

Az emlékkönyv több mint alkalmi tisztelegés a szakma félmúltjának nagyformátumú személyisége előtt. Kovács Máté életútja, miközben bontakozott és széleseedett, a magyar kultúra és művelődéspolitikára egyre több területéhez kapcsolódott, hogy mennyire sok területéhez, ezt a méltató emlékezések és az elemző tanulmányok nagy száma is bizonyítja. Talán a három konferencia szervezői voltak különösen körültekintőek, talán az emlékkönyv szerkesztője (Hangodi Ágnes) válogatott jó érzékkel, a kötetben mindenesetre kevés az ismétlés és a puszta lelkesedésből fakadó tiszteletadás. A Kovács Máté emlékkönyv inkább – a megfelelő magyar szó híján németül Festschriftnek nevezett – tanulmánykötetre emlékeztet. A bennfoglalt előadások és tanulmányok egyik vonulata Kovács Máté életének és tevékenységének eddig kevésbé feltárt részleteivel foglalkozik, az ő gondolatainak kezdetein vagy későbbi formálódásán vezet végig. A másik vonulat viszont inkább magukra a megoldott vagy folyamatosan megoldandó feladatokra, a magyar művelődéstörténetben és -politikában szerepet játszó intézményekre fordítja figyelmét. Ez a törekvés (ez a tudatos szerkesztés) eredményezi, hogy a két szál folyamatosan egybefonódik és széjjelválik, mintegy állandóan emlékeztetve: Kovács Máté kezdeményezéseinek és törekvéseinek háttérében miképpen változott a társadalmi környezet, miképpen szólt (nyúlt!) bele a hosszú távú tervekbe és a napi megoldás

lehetőségeibe. A tanulmányok ugyanakkor éreztetik, miképpen keresi, és jó perceiben—éveiben miképpen találja meg a nagyra hivatott, összefüggésekben és távlatokban gondolkodó fiatalember (politikus, tudós, tanár és szervező) a lehetőséget tervei megvalósításához az ideológiák és hivatalok, a vonzások és taszítások útvesztőjében és egérfogóiban. Kovács Mátétól megtanulhatjuk (dehogyan tanulhatjuk, legfőleg megcsodálhatjuk!), hogyan lehet, hogyan kell a jó tervek megvalósításához megfelelő társakat toborozni, akik majd tanítványok, követők s a megkezdett ügy folytatói lesznek, és hogyan lehet, hogyan kell életbarát műhellyé, a közös munka és a kellemesen tartalmas együttlét szigeteivé tenni egy minisztériumi irodát, egy könyvtári munkaszobát vagy egy tanszéki olvasótermet.

Egy ember sorsában száz év túlon túl hosszú idő, egy ország életében már csak röpké pillanat, de még egy tisztességes szakma is (a magyar könyves szakma ilyen!) képes az emlékezet folyamatosságát száz évre megnyújtani. A Kovács Máté emlékkötet tanulmányai azonban arra intenek, bizony számos olyan részlete van az elmúlt száz évnél is (mint minden elmúlt száz évnél!), amelyek sokáig vagy végleg homályban maradnak, amelyek pedig tudatosítást, elismerést, sőt esetleg reflektorfényt érdemelnének az utókortól.

Kovács Máté politikai (valójában inkább: közéleti) pályája nem 1945 után indult, hiszen már 1943-tól az Országos Közoktatási Tanács ügyvezető igazgatója – Hankiss Jánosnak, a később oktatásügyi miniszternek és tudósnak a támogatásával. Már ekkor körvonalazódik egy sor olyan probléma, amelyet pályája helyszínein Kovács Máté később irányíthat, megoldhat vagy legalább megfogalmazhat: a nemzeti önismeret és a demokratikus, népi hagyományok fontossága, a műveltség és az önművelés életprogrammá tétele, az európai távlatok megteremtése és megóvása. Hogy az OKT mit őrzött meg és mit adott (vagy adhatott volna) tovább a magyar polgári kultúra elképzeléseiből, a népi írói mozgalom céljaiból, netán nemzetvédő szándékaiból, mindez a következő történész nemzedékek számára is tartogat kutatni való feladatot. (*Patkósné Hanesz Andrea: Kovács Máté könyvtárpolitikai tevékenysége az OKT és az OKDT tükrében.*)

Kovács Máté 1945 tavaszán a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba került, 1945 és 1949 között több kormány- és közoktatásügyi miniszterváltás alakította a tárca profilját és tevékenységét. Kovács Máté feladatköre fokozatosan bővült (a rangja is nőtt, egészen az államtitkárságig), de már 1945 tavaszán megbízást kapott az oktatásügyi reformtervezetének a kimunkálására. A sokirányú tervezet az oktatás társadalmi kapcsolatrendszerét igyekezett új elvek szerint kialakítani, amelyben a megreformált iskolarendszer, a vidéki kollégiumhálózat tervszerű megvalósítása, a szabadművelődés vágya-követelménye, a könyvtár- és az olvasáskultúra egyaránt helyet kapott. Ugyanakkor Kovács Máté tisztában volt a korábbi iskolarendszer értékeivel, aggódik ezek (egy részének) elvesztésén, s hogy e veszteséget kisebbítse, új és új-szemléletű oktatói gárda kinevelését sürgeti. A teljes program megvalósításának idejét tizenöt évben jelöli meg, helyette a program három évet kap a megvalósításra... Kovács Máté 1949-ben megvált munkakörétől, az államtitkárságtól, a közvetlen politikai tevékenységtől. Az 1945–1949 közötti fél évtized minisztériumi háttéralkui és pártküzdelsei éreztetik, amit az utókor olvasója az 1990-es rendszerváltozás idején ismét megtapasztal, hogy a művelődés, a kultúra és az iskolaügy – a közülük idővel kitessékelt vallásról már nem is beszélve! – minden új társadalmi berendezkedési kísérlet számára alapvető fontosságú. (*Bényei Miklós: Kovács Máté*)

té, az államtitkár és Szabó Róbert: Kovács Máté, a szakpolitikus. A Vallás- és Közoktatási Minisztériumban eltöltött évek, 1945–1949.)

A következő, fél évtizednél hosszabb időszak új területre, új körülmények közé helyezi Kovács Mátét, a Debreceni Egyetemi Könyvtárba. Ekkor ment végbe „a nagy múltú főúri, szerzetesi és egyesületi könyvtárak – egykorú szóhasználat szerint – nemzeti tulajdonba vétele”, a sok százezer kötetre menő és fölbecsülhetetlen értékű könyvvállomány lehetséges védelmét, egybentartását, áttekinthetővé tételét és állományba vételét az Egyetemi Könyvtár munkatársai valójában a szorosan vett napi munkafeladataikon felül végezték. Ekkor formálódott meg a nagy szervezőképességű Kovács Mátéban a gondolat, hogy a Budapesttől földrajzilag távol fekvő Debrecenben alakítsák ki az ország második nemzeti könyvtárát. Ez a koncepció természetesen nemcsak az állomány lehetséges növelését és a megtisztelő elnevezést jelentette, a „nemzeti könyvtár” számos új kötelességet, szolgáltatást, egy sor új elképzelés megvalósulását is lehetővé tette. Ebben a történelmi helyzetben és részben a kényszer szülte szakmai körülmények között fogalmazódott meg a helytörténeti, honismereti munka megindításának és rendszeressé tételének az igénye is, ami Debrecen esetében a tiszántúli helytörténeti dokumentáció megindítását és folyamatos gondozását jelentette. (Korompay Gáborné: Kovács Máté értékmentő tevékenysége a Debreceni Egyetemi Könyvtárban.)

Kovács Máté egyúttal egy sor olyan munkatárssal bővítette–gazdagította a könyvtár gárdáját, akik ekkoriban veszítették el korábbi tanári, egyházi munkahelyüket, itt azonban nyelvtudásukat, tudományos képzettségüket kamatoztathatták. A „jobb helyzetbe került tanítvány” támogatása több volt baráti gesztusnál, Kovács Máté pontosan tudta, milyen értékes emberfőket ment meg a magyar kultúra számára, amikor Varga László, Szabó István, Várady-Szabó László és a többi „racionalizált” tudós és tanár alkalmazására vállalkozott – és azt is, miféle politikai bizalmatlanságot kelt maga iránt az ő foglalkoztatásukkal. Különösen nehéz helyzetet oldott meg a hozzá évtizedek óta – tanáráként – közel álló Hankiss Jánossal kapcsolatban, akinek 1945-ben az igazolását egyengeti, 1946-ban a Nyári Egyetem felélesztési kísérletét, 1948-ban pedig a *Helicon* folyóirat újraindítási tervét segíti – e két utóbbi tervet Kovács Máté támogatása ellenére sem sikerült megvalósítani. Hankisst az Egyetemi Könyvtár munkatársai közé veszi, ezzel még a család budapesti öröklékását is sikerül megtartani, illetve visszaszerezni. Ezeknek az egymástól látszólag távol eső sikeres próbálkozásoknak és kudarckoknak az egybekapcsolása a kor ismereteihez kíván adalékot nyújtani. (Gorilovics Tivadar: Tanítványból munkatárs, munkatársból barát. Kovács Máté és Hankiss János.)

A könyvtárak helyzetének korszerű rendezése ugyan kezdettől része volt Kovács Máté elképzeléseinek, de átfogó könyvtárpolitika kidolgozására csak 1953-tól volt módja, amikor megalakult az Országos Könyvtárügyi Tanács (az OKT, későbbi, kibővített névvel és funkcióval: az OKDT, az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács). Kovács Máté – kezdetben, mint tudományos nagykönyvtár vezetője, később mint egyetemi professzor – egységes, országos könyvtárpolitika, könyvkiadási és -terjesztési propaganda megteremtését várja és követeli meg ettől a koordináló, könyvtárak fölött működő szervtől, segítségével azonban egyúttal a könyvtáros képzés egységessé tételére és magas szintre emelésére is lehetőséget lát. Az 1956-os könyvtári törvény kimunkálásában komoly szerepet vállal az egykori államtitkár, a könyvtárigazgató és a tanszékvezető professzor.

Az 1956 és 1972 közötti tizenhat év a Könyvtártudományi Tanszék élén a tudományos összefüggések kidolgozásának, a szakirodalmi háttér megteremtésének, a felsőfokú oktatás megindításának és elismertetésének az ideje volt. A bibliológia – Kovács Máté tágasan értelmezett könyvtudományi elmélete – frankofon diszciplína, franciaországi tanulmányútjain ismerkedett meg vele a hajdúszoboszlói–debreceni diák. A francia szakirodalom és a francia bibliológusok megkülönböztetett szerepet játszottak később is Kovács Máté életében, tudományos tevékenységében, nemzetközi kapcsolatrendszerében, miközben a magyar olvasáskutatás számos kapcsolódási pontot talált a nyugat-európai – jelesül a francia – szociológiai kutatókhoz. (*Sebestyén György: Kovács Máté, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezető professzora, 1956-1972 és Sebestyén György: Kovács Máté, a frankofon bibliológus professzor.*)

Az 1960-as években lendületet vett magyarországi olvasásszociológia a következő évtizedekben folyamatosan és következetesen tudósít az olvasói kultúra átalakulásáról, az olvasói aktivitás csökkenéséről, a különböző korosztályok riasztó mértékű elfordulásáról a könyvtől. Továbbá a vizsgálatok az olvasói érdeklődés és preferencia átalakulását is jelzik. A határon túli magyar olvasók könyvértékelése némileg másképp alakult: kisebbségi helyzetben mintha jobban megőrződött volna a hagyományos olvasói értékrend, valamint az anyanyelvi olvasmányok dominanciája. A szépirodalom azonban a XX. század utolsó negyedében mindenképpen pozíciót veszített a magyar és a magyarországi olvasáskultúrában, a kultúra és az anyanyelv összefonódása is lazuló (erodáló) tendenciát mutat. (*Gereben Ferenc: A Kovács Máté-féle „bibliológia” egyik diszciplínája régen és most. Szociológiai körkép a Kárpát-medence magyarságának nemzeti és kulturális identitásáról.*)

Az olvasási gyakoriság, az olvasmányok beszerzésének módja és a könyvtárhasználat hasonlóképpen átalakulóban van. A könyv a XX. század második felében veszíti el a korábbi évszázadokban kialakult, legfőbb tájékoztató és szórázó eszköz jellegét, s ha egyelőre nem is látszik teljesülni McLuhan komor jóslata az írott információ (a könyv és a folyóirat) eltűnéséről, kétségkívül meg kell osztania helyét, és kialakítania új szerepkörét az elektronikus és a virtuális tartalomhordozó eszközök mellett.

Kovács Máté bibliológia elmélete a jövő európai művelődésében már az 1960-as évtizedben a fejlődés reális fázisaként vázolta föl ezt az állapotot, miközben a szellemi és műszaki haladás töretlen útját látta benne, és semmiféle riasztó távlatot nem sugallt a könyvtárkultúrában munkálkodó kortársaknak. (*Nagy Attila: Bibliológiai alapfogalmak, empirikus kutatások, társadalomkép. Növekvő kulturális szakadékok – az olvasás példája.*)

Az „Egy regény regénye” címet már viseli magyar irodalmi és politikai mű (a Sinkó Erviné), de ráillenek az elnevezés *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében* című kétkötetes gyűjtemény keletkezéstörténetére is, amely Kovács Máté tizenhat éves professzorságának idejét jószerével végigkísérte. Mindeközben számos hivatalos (minisztériumi, egyetemi, kiadói) támogatáson–támadáson és szemőldök-összevonáson ment a tervezet keresztül, terjedelme a sokszorosára nőtt, egyetemi jegyzetből tudományos alapművé súlyosodott, felölelt évszázadokat, foglalkoztatta a tanszék valamennyi munkatársát („büntetesképpen” még a mindenkori hallgatókat is!), s amelynek harmadik kötete – ilyen a magyar könyvtári s másmilyen valóság! – a mai napig sem látott napvilágot. (*Tóth Gyula: Adalékok A könyv és*

könyvtár a magyar társadalom életében című kötetek keletkezéséhez, Kovács Máté történeti és elméleti munkásságához.)

Kovács Máté – mint a legtöbb ambiciózus bölcsészhallgató – szépírói tervekkel is foglalkozott, a kéziratos hagyatékából közzétett novellák tanúsága szerint jó szeme volt a valóságábrázoláshoz és a feszültségteremtéshez, naplóból egy lényeglátó és problémaérzékeny fiatal ember arcéle bontakozik ki. De azért egyetértünk döntésével, hogy figyelme a könyvtár- és a művelődéspolitikára irányult. *(Kovács Máté kéziratos hagyatékából. Szerk.: Patkósné Hanesz Andrea.)*

Kovács Máté emlékét megrendítően idézi föl a hajdani vajdasági magyar diáklány, aki a budapesti professzorhoz írta szakdolgozatát, aki biztatást kapott Kovács Mátétól, hogy az újvidéki egyetemen szervezze meg és vezesse a könyvtárosok oktatását, és akinek csak egyetlen alkalom adatott, hogy személyesen találkozhasson diplomamunkája konzulensével. *(Csáky S. Piroška: Kovács Máté, a tanár. Egy határon túli tanítvány emléktörredékei – 34 év távlatából, avagy két nemzedék véletlen [?] találkozása.)*

A kép teljessé és árnyaltabbá tétele érdekében célszerű volna azért egy sor – ma még homályban lévő, vagy csak sommásan összefoglalt – kérdést alaposan végiggondolni. Akár a fiatal művelődéspolitikus Kovács Máté és a két világháború közötti korszak hivatalos kultúrpolitikusa, Klebelsberg Kunó gondolatai között mutatkozó hasonlóságok és különbségek lényegét értelmezni, akár Kovács Máté helytörténeti, honismereti elképzeléseit, illetve ezek könyvtári lehetőségeit újragondolni, akár a Hazafias Népfrontban 1958 és 1972 között végzett munkáját kiemelni a napi aktatologatások és kásahegy-rágások tömkelegéből. *(Patkósné Hanesz Andrea: Beszámoló a Kovács Mátéval kapcsolatos legújabb kutatásokról.)*

Hogy Kovács Máté neve és emléke az utókor diákjait és könyvtárosait is segítse és támogassa munkájukban, arról a Kovács Máté Alapítvány gondoskodik, a névadó kilencvenedik születésnapjára hozták létre, sok könyvtárosi–könyves pálya megindulásában és sok mű létrejöttében segített már eddig is az alapítvány. *(Kovács Ilona: A Kovács Máté Alapítvány tevékenysége, 1996-2006.)*

Körültekintő és alapos bibliográfia foglalja össze Kovács Máté szakirodalmi munkásságát és a róla szóló irodalmat (1983 és 2007 között), a 134 tételes összeállítás a professzor életével és munkásságával foglalkozó szakdolgozatokat és a hálózati elérhetőségeket is tartalmazza. *(Kovács Máté szakirodalmi munkássága és a róla szóló irodalom. Bibliográfia, szerk.: Fehér Anita.)*

A teljesség igénye nélkül mutattuk be az Emlékkönyvet. Elbocsátó gondolatként az a mondat kínálkozik, amellyel Z. Karvalics László végzi a maga dolgozatát: „Kovács Máté... boldogabb időkben akár örököse és folytatója lehetett volna a Kármán, Eötvös, Trefort, Klebelsberg vagy Magyary Zoltán nevével fémjelzett szakpolitikai kurzusoknak. Bírt az elődök színvonalát és rangját adó tudományos megalapozottsággal, kompetenciával és látókörrel, és kiváló emberi tulajdonságai sok mindenre predesztinálhatták volna.”

(Emlékkötet Kovács Máté tiszteletére. Szerk.: Hangodi Ágnes. Előszó: Tóth Gyula. Debrecen 2007, Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár. 274 p.)

Lukáts János